

yesterday today tomorrow “help them to help themselves”

ตำราญ ๓๓๓

บทนำ

แนวทางการพัฒนาการเกษตรไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้ถูกกำหนดโดยนโยบายการสร้าง ความเจริญและความเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีปรากฏการณ์ที่เป็นตัวบ่งชี้ เหตุของการเปลี่ยนแปลงสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงที่ไทยทำกับต่างประเทศในปี 2398 ทำให้ประเทศเปิด ประตูการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งเป็นที่มาของการดำเนินนโยบายขยายและปรับปรุงการผลิตให้มีมูลค่ารายได้ จากการค้ามากขึ้น (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2539) และ ประการที่สองการเปลี่ยนนโยบาย การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยไทยได้กำหนดนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเป็น ระบบทุนนิยม และระบบเสรีของการแข่งขัน ช่วงการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือการรับแนวความคิดของ ประเทศพัฒนาแล้วอย่าง อเมริกาที่ได้พยายามเผยแพร่วิธีการพัฒนาประเทศเพื่อชักจูงให้เหล่าประเทศด้อย พัฒนาทั้งหลายได้ปฏิบัติตามเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจให้ก้าวหน้า ตามหลักทฤษฎีว่าด้วยการเจริญเติบโต (Growth theories) ซึ่งกล่าวว่าประเทศที่พัฒนาแล้วได้ผ่านขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรม เป็นอุตสาหกรรม และเป็นบทเรียนให้ประเทศด้อยพัฒนานำไปปรับใช้เพื่อสร้างความเจริญเติบโตทาง เศรษฐกิจ อันจะนำไปสู่ความเป็นประเทศพัฒนาได้ในที่สุด (ศิริจิต ท่งหว้า, 2536 และ อาแว มะแสด, 2543) ภาพปรากฏจากการดำเนินนโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1-8 พบว่า ประเทศได้ดำเนินการพัฒนาการเกษตรตามแนวทางตามลำดับดังนี้คือ มีการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน ตั้ง ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ให้มีเจ้าหน้าที่เกษตรตำบล การเข้ามาของเทคโนโลยีการปฏิวัติเขียว มีการผลิตสินค้าวัตถุดิบ เร่งรัดการผลิต ปรับปรุงคุณภาพเพื่อการส่งออกสินค้าหลายชนิด เกษตร เชิงเดี่ยวขยายตัว การปรับปรุงแหล่งน้ำ ที่ดิน ป่าไม้ การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต การกระจายรายได้ และความเจริญ ระบบทางเลือกการเกษตรแทนเกษตรเชิงเดี่ยว ปรับโครงสร้างการผลิต การถ่ายทอด เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับพื้นที่ การอนุรักษ์ทรัพยากร การคุ้มครองดูแลเกษตรกร ทรัพยากร และการ พัฒนาเกษตรยั่งยืน อย่างจริงจังโดยมีการกำหนดรูปแบบ 6 รูปแบบคือ วนเกษตร เกษตรธรรมชาติ เกษตร อินทรีย์ เกษตรผสมผสาน และทฤษฎีใหม่ (ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร, 2544)

ผลการพัฒนาทำให้ประเทศมีมูลค่าการส่งออกสินค้าเกษตรมากกว่า 2 แสนล้านบาทต่อปี บวกกับ ผลการพัฒนาเศรษฐกิจในด้านอื่น ทำให้ผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (GDP) เพิ่มขึ้นและประชากรมีรายได้ ต่อหัวเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตามปัญหาที่เกิดขึ้นในภาคเกษตรและตัวเกษตรกรพบว่ายังด้อยกว่าภาคอื่นอยู่มาก

เนื่องจากเกษตรกรยังมีรายได้ต่ำและเกิดความเหลื่อมล้ำรายได้ระหว่างภาคเกษตรและอุตสาหกรรมก็เพิ่มขึ้นตามเช่นเดียวกัน (สมาคมนักเรียนทุนรัฐบาลไทย,2540)

เศรษฐกิจของคนในชนบทมีโครงสร้างรายได้จากเกษตรกรรม และภาคนอกเกษตร คือ จากแรงงานธุรกิจ ความช่วยเหลือและอื่นๆ ซึ่งพบว่าสัดส่วนของรายได้จากภาคเกษตรมีแนวโน้มลดลงเหลือร้อยละ 29 การกระจายรายได้ระหว่างกลุ่มที่มีรายได้สูงสุดและต่ำสุดพบว่ากลุ่มที่มีสัดส่วนรายได้นอกภาคเกษตรสูงจะมีรายได้รวมสูงกว่ากลุ่มที่มีรายได้จากภาคเกษตรเป็นหลัก ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรรมมีแนวโน้มที่จะแสวงหารายได้จากภาคนอกเกษตรอยู่ตลอดเวลา (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย,2541) ภาพรวมของครัวเรือนเกษตรในประเทศไทยทั้งเกษตรกรที่ประกอบอาชีพทำนาและประกอบอาชีพอื่นยังมีความเป็นอยู่ที่น่าเป็นห่วง เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ยากจน มีรายได้ 7,014 บาท/เดือน และเป็นรายได้ที่เป็น ตัวเงินเพียง 4,976 บาท/เดือน ขณะที่มีรายจ่ายถึง 6,816 บาท/เดือน ภาพสะท้อนของภาวะหนี้สินจึงปรากฏชัดเจน และมีแนวโน้มจำนวนผู้มีหนี้สินเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 42.8 ในปี 2536 เป็นร้อยละ 49.4 ในปี 2541 จำนวนเงินที่เป็นหนี้เพื่อการเกษตรรวมเพิ่มขึ้นในช่วงเดียวกัน จาก 93,605 ล้านบาท เป็น 153,880 ล้านบาท หรือเฉลี่ย 40,124 บาท/ครัวเรือน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ,2543)

สภาพการผลิต เศรษฐกิจ และลักษณะของเกษตรกรรายย่อยที่ยังเป็นกลุ่มที่ด้อยโอกาสในการได้รับผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ แม้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีอาชีพเกษตร แต่ผลตอบแทนที่แสดงออกมาชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรพึ่งพาภาคเกษตรได้น้อยลง และ สถานการณ์แวดล้อมของระบบการส่งเสริมการเกษตรมักไม่เอื้ออำนวยให้เกษตรกรสามารถปรับระบบของตนเองได้ตามความมุ่งหวังอยู่เสมอ สาเหตุสำคัญเนื่องจากขาดความพร้อมด้านปัจจัยการผลิต มีความสามารถในการเชิงธุรกิจต่ำ ขาดความรู้ ขาดการสนับสนุนการลงทุนและสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสม ภาพจึงสะท้อนออกมาให้เห็นในรูปของการลดลงของสัดส่วนประชากรภาคเกษตรเหลือร้อยละ 68.9 และอาชีพเกษตรกรรม เหลือเพียง 53.6 ในปี 2543 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2543 และ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2543) ภาพสะท้อนอีกประการหนึ่งในปัญหาการความสำเร็จของการประกอบอาชีพเกษตรกรรมคือเกิดการย้ายถิ่น ดังที่ปรากฏในผลการวิจัยการย้ายถิ่นในประเทศไทยที่พบว่า ปัจจัยและเงื่อนไขคือ สภาพว่างงาน ความคาดหวังของครัวเรือน ปัญหาเศรษฐกิจ การย้ายถิ่นจะมีจุดหมายทางเศรษฐกิจที่แน่นอน ชุมชนที่ตื่นตัวต่อ โอกาสทางเศรษฐกิจสูง(เนาวรัตน์ พลายน้อย, 2530 ถัดดาวลัย รอดมณีและคณะ,2528 และอภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์, 2526) นอกจากนั้นยังพบว่ามีปัจจัยที่ผลักดันให้เกิดการย้ายถิ่นคือ โครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมของถิ่นกำเนิดอาศัยไม่เปิดโอกาสให้คนชั้นฐานะทางเศรษฐกิจสังคมได้ตามมุ่งหวัง ความต้องการสร้างรายได้ครอบครัว มีบุตรในวัยที่ต้องการรายได้เพิ่ม ย้ายหลังเก็บเกี่ยว และครัวเรือนมีรายได้ต่ำ (เพ็ญพร ธีระสวัสดิ์, 2540 และวาทีณี บุญชะลิกชี , 2540)

จากภาพรวมที่เกษตรกรรายย่อยได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง อันเกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม จนทำให้ต้องปรับแนวทางการดำเนินชีวิต และระบบการผลิต ที่จะก่อให้เกิดผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น และการดำรงไว้ซึ่งวิถีชีวิตในสังคมเกษตร การปรับตัวของเกษตรกรรายย่อยที่ผ่านมา ภาครัฐได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในการชี้แนะหรือกำหนดแนวทางให้เกษตรกร โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งด้านการปรับปรุงระบบเกษตรกรรมที่ภาครัฐเข้ามามีอิทธิพลทั้งทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือรัฐจะเป็นผู้คิดแทนเกษตรกร ตั้งแต่ขั้นตอนการกำหนดทิศทางรวมของประเทศเป็นนโยบาย ลงมาจนถึงเกษตรกรรายย่อยว่าควรผลิตอะไร และนำชักจูงให้เปลี่ยนเทคโนโลยีใหม่แทนวิธีการผลิตเดิมตามที่รัฐคิดว่าถูกต้องเหมาะสม เมื่อเกิดปัญหาในการผลิตก็จะคิดแทนเกษตรกรและแนะนำวิธีการปรับปรุงแบบใหม่เข้าไปทดแทน โดยมีสิ่งจูงใจคือการจัดหาปัจจัยการผลิตให้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา การปรับปรุงระบบเกษตรกรรมของเกษตรกรรายย่อยจะสำเร็จหรือไม่ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับ การขึ้นและการกำหนดตามวิธีการส่งเสริมของรัฐว่าสอดคล้องกับศักยภาพในการปรับตัวของเกษตรกรมากน้อยขนาดไหน

ปรัชญาและหลักการ การส่งเสริมการเกษตร

ปรัชญาของการส่งเสริมการเกษตร คือ การช่วยคนให้รู้จักช่วยตนเอง (help people to help themselves) ซึ่งเป็นการช่วยบุคคลเป้าหมาย ให้มีความรู้ในการพัฒนา ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงตนเอง ในเรื่องของความรู้ ความคิด และทักษะในการปฏิบัติ มีความเชื่อมั่นและตัดสินใจด้วยตนเอง รวมทั้งมีทัศนคติ ค่านิยมที่ถูกต้องและเหมาะสมในการประกอบอาชีพ และพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองให้ดียิ่งขึ้น (วัลลภ พรหมทอง, 2541)

วัตถุประสงค์ของการส่งเสริมการเกษตร (objectives)

การส่งเสริมการเกษตรเป็นการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้แก่ประชาชน โดยไม่จำกัดเพศ อายุ ระดับการศึกษา ฐานะ และลักษณะทางสังคมอื่น ๆ ของบุคคลในชุมชน เพื่อให้ประชาชนในชุมชนนั้น มีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น วัตถุประสงค์ของการส่งเสริมการเกษตรสรุปเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้ (วัลลภ พรหมทอง, 2541)

1. เพื่อเผยแพร่และถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรสมัยใหม่ไปสู่เกษตรกร ให้เกิดผล และปฏิบัติได้จริง
2. เพื่อผลิตอาหารให้เพียงพอต่อการบริโภคภายในประเทศและมีเหลือส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศ เพื่อนำเงินตราต่างประเทศเข้าประเทศ
3. เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต การจัดการและจำหน่ายผลิตผลทางการเกษตรให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น
4. เพื่อเป็นการส่งเสริมในเรื่องที่อยู่อาศัยและมาตรฐานชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกร
5. เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การนำทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด รวมทั้งการสงวนรักษาทรัพยากรเหล่านั้นไว้ให้เกิดประโยชน์นานที่สุด
6. เพื่อพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ผู้นำในชนบท อันจะทำให้เกิดประโยชน์ในการผลิตและการใช้ชีวิตในสังคม
7. เพื่อพัฒนากิจกรรมยุวเกษตรกรรวมทั้งแม่บ้านเกษตรกร

8. เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานของสถาบันส่งเสริมการเกษตร ในการพัฒนาการเกษตรของประเทศอย่างมีระบบ

9. เพื่อปลูกฝังทัศนคติ ในเรื่องความรักในท้องถิ่นและธรรมชาติ ให้แก่เกษตรกร อันจะเป็นการส่งเสริมในด้านจิตใจ สังคม วัฒนธรรม และการมีวิถีชีวิตที่ดีในชุมชนเกษตรกร

เป้าหมายของส่งเสริมการเกษตร (goals)

การส่งเสริมการเกษตรมีเป้าหมายในการที่จะยกระดับมาตรฐานชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกร รวมทั้งแม่บ้านและยุวเกษตรกรให้ดีขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรที่ด้อยโอกาสกว่าบุคคลอื่นในชุมชน หรือเกษตรกรรายย่อย (small farmers) ดังนั้นเป้าหมายสุดท้ายของการส่งเสริมการเกษตร คือ การพัฒนาให้เกษตรกรในชนบท โดยเน้นการปรับปรุงในเรื่องต่อไปนี้คือ การเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ การเพิ่มรายได้และการกระจายรายได้ของประชาชน

การสร้างงานในชนบท การสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อให้เกษตรกรหรือประชาชนได้รับประโยชน์อย่างเท่าเทียมกันให้มากที่สุด การกระตุ้นให้เกษตรกร หรือประชาชนมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ รวมทั้งการบริหาร และการพัฒนาท้องถิ่นหรือชุมชนของตนเอง(วัลลภ พรหมทอง, 2541)

ขอบเขตของการส่งเสริมการเกษตร (scope)

จากวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้ ทำให้เห็นว่าการส่งเสริมการเกษตรเป็นงานที่มีขอบเขตกว้างขวาง ซึ่งจะต้องดำเนินการให้บรรลุในเรื่องต่างๆดังนี้ (วัลลภ พรหมทอง, 2541)

1. เรื่องประสิทธิภาพการผลิตทางการเกษตร (production)
2. เรื่องประสิทธิภาพการตลาด (marketing)
3. เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources conservation)
4. เรื่องการบริหารและการจัดการฟาร์ม (farm management)
5. เรื่องครอบครัวและความเป็นอยู่ (home economics)
6. เรื่องการพัฒนาเยาวชน (youth development)
7. เรื่องการพัฒนาความเป็นผู้นำ (leadership development)
8. เรื่องการพัฒนาชุมชน (community development)
9. เรื่องการสังคมสงเคราะห์ (social affair)

บทบาทหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร

เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร (extension worker or change agent) เป็นผู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (change) และช่วยเกษตรกรให้ปรับตัวเข้ากับสถานการณ์และปัญหาต่าง ๆ ในสังคม บทบาทหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมจึงมีขอบข่ายการทำงานกว้างขวางเพื่อให้เกษตรกรสามารถพัฒนาและช่วยเหลือตนเองในการปรับปรุงชีวิตโดยรวมตามหลักการส่งเสริมการเกษตรที่วางไว้ ดังนี้

1. เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้
2. เป็นผู้ร่วมในการแก้ไขปัญหา
3. เป็นผู้กระตุ้นให้เกษตรกรรู้จักปัญหา
4. เป็นผู้ประสานงาน
5. เป็นผู้ให้บริการ

จากปรัชญา และ หลักการของการส่งเสริมการเกษตรที่ได้กล่าวมาจะเห็นว่า เป้าหมายที่กำหนดไว้ตามแนวคิดนี้มีจุดจะจางอยู่ที่ตัวของครัวเรือนเกษตรกร แต่ไม่เฉพาะอยู่ที่ด้านการเกษตรเท่านั้น หลักการยังรวมถึงวิถีชีวิตทั้งหมดของเกษตรกร ซึ่งดูแลเป็นงานที่ต้องอาศัยการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพสูง และถือเป็นภาระกิจที่ยิ่งใหญ่ของผู้รับผิดชอบทั้งระดับผู้บริหารที่ทำหน้าที่กำหนดนโยบาย จนถึงผู้เจ้าหน้าที่ปฏิบัติการที่จะทำให้นโยบายออกมาเป็นรูปธรรมที่เป็นจริง

การบริหารงานส่งเสริมการเกษตร : แนวทางการเดินไปสู่ปรัชญาระยะที่ 1

องค์กรบริหารงานส่งเสริมการเกษตร : ผู้ทำปรัชญาให้เป็นความจริง

การจัดการบริหารงานส่งเสริมการเกษตรในประเทศไทย ได้มอบให้ กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงในการส่งเสริมการเกษตร และมีหน่วยงานอื่นๆ ที่มีงานบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเกษตรอยู่บ้าง เช่น กรมต่างๆ ในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัย หน่วยงานการศึกษา มหาไพบูลย์ และอื่นๆ ดังนั้นกรมส่งเสริมการเกษตร จึงเป็นเสมือนผู้กุมบังเหียนการบริหารจัดการงานส่งเสริมการเกษตรของประเทศ และเป็นผู้นำพาชีวิตเกษตรกรรายย่อยไปด้วย

กรมส่งเสริมการเกษตรกับภารกิจการส่งเสริม

กรมส่งเสริมการเกษตร ก่อตั้งขึ้นเมื่อ 21 ตุลาคม 2510 ในขณะนั้นไทยมีจำนวนเกษตรกรร้อยละ 80 สินค้าเกษตรนำรายได้เข้าประเทศร้อยละ 90 (เอกชัย โอเจริญ และธวัชพันธ์ พานิชโยทัย ,2540) มีอำนาจหน้าที่ดังนี้

1. พัฒนา ส่งเสริม และถ่ายทอดความรู้ด้านการผลิตพืช และธุรกิจเกษตรแก่เกษตรกร
2. ส่งเสริมการสนับสนุนให้เกษตรกรรวมกลุ่ม เพื่อเป็นแหล่งรับและเผยแพร่ความรู้ด้านการเกษตร

3. ปฏิบัติการอื่น ๆ ในด้านที่กฎหมายกำหนดให้เป็นอำนาจหน้าที่ของกรมส่งเสริมการเกษตร หรือตามที่กระทรวงฯ หรือคณะรัฐมนตรีมอบหมาย

ภารกิจกรมส่งเสริมการเกษตร

1. ศึกษา ทดสอบ และพัฒนา เพื่อประยุกต์เทคโนโลยีการเกษตรให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ เศรษฐกิจ และสังคมของเกษตรกร
2. ส่งเสริมและเผยแพร่เทคโนโลยีด้านการผลิตพืช รวมทั้งให้บริการข้อมูลสารสนเทศ
3. ส่งเสริม สนับสนุนธุรกิจเกษตร สถาบันเกษตรกร และปัจจัยการผลิต
4. พัฒนาระบบงาน และบุคลากร

แนวทางการบริหารงานส่งเสริมการเกษตรของกรมส่งเสริมการเกษตร

(วัลลภ พรหมทอง, 2541)

ยุคแรกของการส่งเสริม

ช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2510 - 2518) เป็นระยะเริ่มแรกของการดำเนินงาน มีข้อจำกัดในด้านบุคลากรและงบประมาณ วิธีการส่งเสริมการเกษตร จึงเน้นการดำเนินงานผ่านสถาบันเกษตรกรเป็นหลัก เนื่องจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริม 1 คน ต้องรับผิดชอบเกษตรกรประมาณ 4,000 ครอบครั้ว การส่งเสริมจึงดำเนินการผ่านกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มยุวเกษตรกร เป็นต้น การถ่ายทอดความรู้การเกษตร เช่น การจัดทำแปลงสาธิตขนาดใหญ่ การประกวดผลิตผลการเกษตร การจัดนิทรรศการและการจัดงานวันนัดพบเกษตรกรประจำปีของจังหวัดต่าง ๆ เป็นต้น

ยุคการปรับปรุงการบริหารครั้งที่ 1

ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2518 - 2526) เป็นช่วงที่รัฐบาลได้เน้นนโยบายทางการเกษตรในการเพิ่มผลผลิตข้าว เพื่อให้มีปริมาณเพียงพอต่อการบริโภคภายในประเทศ และมีปริมาณเพียงพอต่อการส่งออกในช่วงนี้ รัฐบาลได้กู้เงินจาก IDA (International Development Association) เพื่อใช้ในงานพัฒนาระบบชลประทานเป็นหลัก ศึกษาหารูปแบบ วิธีการส่งเสริมที่เหมาะสม และมีประสิทธิภาพตามหลักการฝึกอบรมและเยี่ยมชม (Training and Visit system) ดังนี้

1. คัดเลือกเกษตรกร เข้ารับการอบรมเทคนิคการเกษตร เพื่อให้เป็นผู้ช่วยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมแล้วนำความรู้ไปถ่ายทอดสู่เกษตรกรต่อไป
2. จัดหาอาคาร วัสดุ อุปกรณ์ สนับสนุนการปฏิบัติงาน

3. จัดหาที่ดินสำหรับทำแปลงสาธิต

ยุคการปรับปรุงการบริหารครั้งที่ 2

ช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2526 - 2541) ระยะนี้เป็นการพัฒนาปรับปรุงรูปแบบของการส่งเสริมโดยได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากธนาคารโลก (World Bank) ซึ่งรัฐบาลได้กู้เงินมาปรับปรุงระบบการส่งเสริมการเกษตรและขยายการดำเนินการให้ทั่วถึง และได้ปรับปรุงระบบการฝึกอบรมและเยี่ยมชม ซึ่งเป็นระบบการส่งเสริมที่มีประสิทธิภาพและใช้กันอยู่แพร่หลายทั่วโลก การดำเนินงานตามระบบดังกล่าว มีดังนี้

1. การฝึกอบรม (training)

การสัมมนาเชิงปฏิบัติการประจำปี (annual workshop)

การสัมมนาเชิงปฏิบัติการทางวิชาการ (technical workshop)

การประชุมเกษตรอำเภอประจำเดือน (monthly meeting)

การฝึกอบรมรายปักษ์ (fortnightly training)

การประชุมรายปักษ์ (fortnightly meeting)

2. การเยี่ยมชมเกษตรกร (visits) ตามโครงการปรับปรุงระบบการส่งเสริมการเกษตร กำหนดให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริม 1 คน รับผิดชอบเกษตรกร 1,000 ครอบครัว ตารางการเยี่ยมชมกำหนดโดย 2 สัปดาห์ 4 วัน

วิธีการส่งเสริมการเกษตรของกรมส่งเสริมการเกษตร

1. การทำแปลงสาธิต
2. การทำแปลงทดสอบพืช
3. การจัดนิทรรศการ
4. การประกวด

การส่งเสริมด้วยวิธีอื่น ๆ เช่นการออกหน่วยเคลื่อนที่ การประชุมกลุ่มต่าง ๆ การศึกษาดูงานนอกสถานที่ การจัดงานวันสาธิต การใช้สื่อเอกสารสิ่งพิมพ์

การปรับปรุงระบบส่งเสริมในช่วงต่อมายังอยู่บนหลักของการฝึกอบรมและเยี่ยมชม แต่ให้ความสำคัญการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการเสนอแผนและความต้องการ การสนับสนุนแผนการผลิตของเกษตรกรปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร กำหนดแนวทางการดำเนินงานเกษตรกรหมู่บ้านให้มีความชัดเจนและเหมาะสมยิ่งขึ้น เพื่อให้เกษตรกรหมู่บ้านเป็นแกนนำในการส่งเสริมการเกษตร และเป็นที่ปรึกษาของเจ้าหน้าที่ ส่งเสริมการเกษตร

ยุคปัจจุบันการปรับปรุงการบริหารงานส่งเสริม ปี2542-2544

ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล

แนวความคิดการจัดตั้งศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล เกิดมาจากปัญหาการส่งเสริมการเกษตรที่ผ่านมาคือ

1. กรม/กองต่างๆของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ต่างวางแผน ต่างกำหนดกิจกรรม ต่างจัดกิจกรรมลงพื้นที่ ต่างถ่ายทอดความรู้ขาดการผสมผสานกิจกรรม ขาดการบูรณาการของหน่วยงานของรัฐ/เอกชน ทำให้เกิดการพัฒนาแบบแยกส่วน ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของเกษตรกรได้ครบทุกด้าน

2. งานวิจัยและพัฒนาแม้มีการวิจัยที่หลากหลายแต่ยังขาดการนำไปสู่กระบวนการถ่ายทอดเทคโนโลยี และการพัฒนา

3. จากแนวทางที่ว่าเกษตรกรเป็นผู้วิเคราะห์ วางแผน กำหนดกิจกรรมด้วยตนเอง และเป็นผู้รับผลประโยชน์ แต่ในทางปฏิบัติเกษตรกรมีส่วนร่วมน้อย และมักถูกชี้นำจากเจ้าหน้าที่

วัตถุประสงค์การจัดตั้งศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล

การจัดตั้งศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางในการเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผน การกำหนดกิจกรรม และการจัดกิจกรรมของแต่ละส่วนราชการ ลงสู่เป้าหมายพื้นที่เดียวกัน ทั้งนี้เกษตรกรในพื้นที่ตำบลก็จะมีส่วนร่วมคิด ร่วมตัดสินใจในการกำหนดแผนการพัฒนาพื้นที่ด้วยตนเอง ซึ่งจะตรงกับความต้องการของชุมชน เกิดการพัฒนาในอาชีพครบทุกด้านผลักดันให้ชุมชนเข้มแข็ง และพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน เพื่อเป็นศูนย์กลางในการดำเนินการถ่ายทอดและขยายผลของเทคโนโลยีการเกษตรอย่างเป็นระบบและทั่วถึงมีประสิทธิภาพบังเกิดผลพัฒนาการเกษตรที่ยั่งยืนเพิ่มศักยภาพชุมชนเกษตรทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

หน้าที่ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล

เป็นศูนย์กลางนำความรู้ด้านการเกษตรทุกสาขาของทุกกรม / กอง ในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ไปถ่ายทอดสู่เกษตรกรในพื้นที่ตำบล โดยมีการพิจารณาเลือก เทคโนโลยี กิจกรรมที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ และเกษตรกรตำบลนั้น ทั้งนี้เกษตรกรจะเป็นผู้รับประโยชน์โดยตรงจากการถ่ายทอดความรู้เทคโนโลยีด้านการเกษตร ที่มีกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้ให้เลือกได้หลากหลาย สามารถ นำไปพัฒนาและปรับปรุงอาชีพอย่างมีประสิทธิภาพ

องค์ประกอบของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร

1. ที่ทำการศูนย์
2. จุดสาธิต และถ่ายทอดเทคโนโลยี แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ จุดสาธิตและถ่ายทอดเทคโนโลยี ที่มีอยู่แล้วโดยคัดเลือกจากกิจกรรมที่เกษตรกร หรือกลุ่มเกษตรกรดำเนินการประสบผลสำเร็จในอาชีพในด้านสาขาต่าง ๆ (พืช สัตว์ ประมง พัฒนาที่ดิน ฯลฯ) พร้อมทั้งจะเป็นแบบอย่างให้แก่เกษตรกร หรือกลุ่ม

เกษตรกรอื่นๆ นำไปปฏิบัติ จุดสาธิตที่สร้างขึ้นใหม่ เกิดจากการวิเคราะห์ปัญหา และความต้องการในการรับรู้วิทยาการด้านการเกษตรของชุมชนในพื้นที่ แล้วจึงทำการสร้างจุดสาธิตด้านการเกษตรสาขาต่างๆ (พืช สัตว์ ประมง พัฒนาที่ดิน ฯลฯ) ขึ้นมาใหม่ พร้อมทั้งคัดเลือกเกษตรกรที่เหมาะสมเป็นผู้ดำเนินการ

ปรับปรุงระบบส่งเสริม

นโยบายที่ให้กรมส่งเสริมการเกษตรเป็นหน่วยงานหลักในการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร (ทั้งด้านการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และการประมง) และให้บริการสารสนเทศการเกษตรแก่เกษตรกร ในลักษณะการให้บริการแบบเบ็ดเสร็จ (One-Stop Service) การดำเนินงานโครงการส่งเสริมการเกษตรเป็น 2 ประเภท คือ การถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านการเกษตร และการเร่งรัดส่งเสริมการผลิต โดยให้ทุกโครงการต้องดำเนินการ ผ่าน“ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล” ทั้งนี้เพื่อให้เกษตรกรได้นำความรู้ ประสบการณ์ และทักษะไปประกอบอาชีพการเกษตร ให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ในระดับครัวเรือน และให้สามารถเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตได้ในระดับชุมชน ทำให้เกษตรกรมีรายได้ มีการพัฒนาคุณภาพชีวิต มีการพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ในด้านการคิด การวิเคราะห์ปัญหา และร่วมกันพัฒนาการผลิต / การแปรรูป / การตลาด รวมทั้ง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะก่อให้เกิดการพัฒนาการเกษตรที่ยั่งยืนต่อไป

1. การถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านการเกษตร มี 3 ลักษณะคือ

“กลุ่มนำร่อง”และ “แปลงเรียนรู้” “การขยายผล”

กลุ่มนำร่อง หมายถึง กลุ่ม ชุมชนหรือหมู่บ้านที่จะเป็นตัวอย่างในการดำเนินการผลิตการเกษตร เพื่อให้เกษตรกรข้างเคียงหรือเกษตรกรในจังหวัดอื่น ๆ ไปศึกษาดูงานและนำเอาวิธีการไปปรับใช้ในพื้นที่ของตนเองเพื่อการขยายผลต่อไป

ในแต่ละกลุ่มนำร่องจะต้องมี “จุดถ่ายทอดเทคโนโลยี” ซึ่งอาจจะมีมากกว่า 1จุดใช้สำหรับถ่ายทอดความรู้ตาม กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของเกษตรกรให้แก่สมาชิกกลุ่มนำร่องนั้น ๆ หรือเกษตรกรจากที่อื่น ๆ ที่มาเข้ารับการฝึกอบรมและศึกษาดูงาน จุดถ่ายทอดเทคโนโลยีเหล่านี้อาจจะเป็นแปลงหรือสวนของสมาชิกในกลุ่มนำร่อง ที่มีความชำนาญในเรื่องนั้น ๆ และเจ้าของแปลงจะต้องทำหน้าที่เป็น “วิทยากรเกษตรกร” ด้วย

กรมส่งเสริมการเกษตรได้จัดสรรโครงการในลักษณะ “กลุ่มนำร่อง” ไปให้จังหวัดละไม่เกิน 1 กลุ่ม ส่วน “แปลงเรียนรู้” นั้น ได้จัดสรรให้สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาค เป็นผู้ดำเนินการรวมทั้งสิ้น 12 แปลง (ภาคเหนือ 3 แปลง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 3.แปลง ภาคกลาง 1.แปลง ภาคตะวันออก 1 แปลง ภาคตะวันตก 1 แปลง และภาคใต้ 3 แปลง)

แปลงเรียนรู้ เป็นโครงการที่จัดทำขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ให้เกษตรกรทั่วไปที่สนใจได้เข้ามาเรียนรู้เทคโนโลยีการผลิตพืชในนาที่ถูกต้อง และเหมาะสม ตลอดจนสามารถนำสิ่งที่ได้พบเห็น และความรู้ที่ได้รับ

ไปสู่การปฏิบัติโดยกรมส่งเสริมการเกษตรให้การสนับสนุนค่าปรับปรุงพื้นที่ ค่าจ้างแรงงานตลอดจนวัสดุ อุปกรณ์การ เกษตรที่จำเป็นในการจัดทำแปลงเรียนรู้ฯ การจัดระบบการเรียนรู้โดยจัดอบรมวิทยากร เกษตรกร เพื่อให้สามารถ ถ่ายทอดความรู้แก่เกษตรกรผู้ร่วมโครงการศูนย์ผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน สถาบัน เกษตรกร และเกษตรกรทั่วไป ตลอดจนส่งเสริม ให้มีการขยายผลโดยการรวมกลุ่มกันผลิต มีการ ประสานงานด้านการตลาด นอกจากนี้จะมีการสนับสนุนด้านเอกสาร คำแนะนำตลอดจน มีการ ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ความรู้ข่าวสารสู่เกษตรกรและประชาชนผู้สนใจทั่วไปสู่เกษตรกรและประชาชน ผู้สนใจทั่วไปลักษณะการจัดการและประโยชน์ที่จะได้รับจากแปลงเรียนรู้

กระบวนการส่งเสริมการเกษตรในแนวทางโรงเรียนเกษตรกร โดยใช้แปลงเรียนรู้เป็นสถานที่สอน เกษตรกร จากของจริงเพิ่มขึ้นจากการศึกษาจากเอกสารคำแนะนำแต่เพียงอย่างเดียวและมีเกษตรกรเป็นผู้สอน เกษตรกร(วิทยากรเกษตรกร) เป็นศูนย์รวมวิชาการ เทคโนโลยีการผลิตพืช ประมง และปศุสัตว์ เป็น ศูนย์รวมด้านการผลิต การตลาด และการแปรรูปผลผลิต การบรรจุภัณฑ์ เป็นศูนย์ประสานการบริการต่าง ๆ อย่างเบ็ดเสร็จ (One Stop Service) เช่น บัญชีการผลิตข้าวสารข้อมูล ที่เกี่ยวข้อง วิทยากรเกษตรกร การ ฝึกอบรม การศึกษาดูงาน ศูนย์ท่องเที่ยวเกษตร ศูนย์ประสานงาน สถาบันเกษตรกร ศูนย์ประสานงาน สถาบันเกษตรกร กลุ่มอาชีพการเกษตรและเกษตรกรทั่วไป มีการขยายผลที่ชัดเจน เกิดฐานการผลิตที่ แน่นนอนและมั่นคง สะดวกในการจัดการ ติดตามตรวจสอบได้ จะเกิดระบบเชื่อมโยงการผลิต และการตลาด อย่างมีประสิทธิภาพ และครบวงจร

การขยายผล ให้จังหวัดเป็นผู้วางแผนการขยายผลโดยการนำเกษตรกรไปอบรม ศึกษาดูงาน ณ กลุ่มนาร่อง หรือแปลงเรียนรู้ต่าง ๆ

โดยกรมส่งเสริมการเกษตรจะจัดทำ “ทำเนียบจุดถ่ายทอดเทคโนโลยีและวิทยากรเกษตรกร” ส่งไป ให้จังหวัดเพื่อใช้ประกอบในการวางแผน ทั้งนี้ให้เป็นไปตามความต้องการของเกษตรกร และชุมชน ภายหลังจากการศึกษาดูงานแล้ว ให้เกษตรกรได้รู้จักวางแผนงาน/โครงการเพื่อการประกอบอาชีพของ ตนเอง และให้มีการเพิ่มทักษะของเกษตรกรโดยการฝึกอบรมตามกระบวนการเรียนรู้ต่อไป สำหรับการ ขยายผลของเกษตรกรในการประกอบอาชีพ เกษตรกรอาจจะช่วยเหลือตัวเองได้เป็นอันดับแรก หากมีความ จำเป็นก็สามารถขอรับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองท้องถิ่น และ/หรือขอรับการสนับสนุนจากกองทุน ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร ที่กรมส่งเสริมการเกษตรได้จัดสรรไปให้แล้ว

วิทยากรเกษตรกร หมายถึง สมาชิกกลุ่มนาร่องที่เป็นเจ้าของจุดถ่ายทอดเทคโนโลยี มีหน้าที่ในการ ถ่ายทอดความรู้ให้แก่สมาชิก ภายในกลุ่มนาร่องหรือเกษตรกร ช้างเคียง และเกษตรกรจากจังหวัดอื่น ๆ บทบาทของวิทยากรเกษตรกร มีดังนี้

- พัฒนาจุดถ่ายทอดเทคโนโลยีของตนเองให้เหมาะสมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ ฝึกปฏิบัติและ ศึกษาดูงาน สำหรับเกษตรกรรายอื่น ๆ ต่อไป

- บรรยายความรู้ด้านการเกษตรในสาขาที่รับผิดชอบ ทั้งให้การฝึกปฏิบัติ และการศึกษาดูงาน
- เตรียมวัสดุทัศนูปกรณ์อย่างง่าย ๆ เพื่อใช้ในการถ่ายทอดเทคโนโลยี
- ศึกษา พัฒนาเทคโนโลยีการเกษตร เพื่อความพร้อมในการประกอบอาชีพของตนเองและการเป็นวิทยากร เกษตรกร
- มีความเสียสละและสมัครใจ ในการปฏิบัติหน้าที่วิทยากรเกษตรกร

2. การเร่งรัดส่งเสริมการผลิต

เป็นโครงการที่สนับสนุนนโยบายของรัฐบาลในการเร่งรัดการผลิตให้เป็นไปตามเป้าหมาย เช่น เพื่อการส่งออกหรือทดแทนการนำเข้าโดยให้ดำเนินการในพื้นที่ที่มีศักยภาพและอยู่ในเขตเกษตรเศรษฐกิจ (Zoning) โครงการประเภทนี้จะมีลักษณะการดำเนินงานเป็นกลุ่มเช่นกัน โดยแต่ละจังหวัดจะมีการดำเนินงานมากกว่า 1 กลุ่ม เพื่อเร่งรัดการผลิตให้ได้ตามเป้าหมาย และกรมส่งเสริมการเกษตรจะสนับสนุนปัจจัยการผลิตตามความเหมาะสม ตลอดจนสนับสนุนเทคโนโลยีการผลิตโดยการถ่ายทอดเทคโนโลยีและการขยายผลตามกระบวนการเดียวกับโครงการ ประเภทถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร

แนวคิดเชิงเปรียบเทียบ

วัลลภ พรหมทอง, 2541. หลักและวิธีการส่งเสริมการเกษตร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ฟิสิกส์เซนเตอร์

การส่งเสริมการเกษตรในประเทศสหรัฐอเมริกา

1. การบริหาร ร่วมมือกันทำ ระหว่าง 2 สถาบัน คือ กระทรวงเกษตร และมหาวิทยาลัยของรัฐ
2. ระบบการส่งเสริมการเกษตร แบ่งเป็น 3 ระดับคือ

การส่งเสริมการเกษตรระดับชาติ อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร จะมีเจ้าหน้าที่บริหารระดับสูงและนักวิจัย เพื่อทำหน้าที่ในการวางนโยบายและงานวิจัยต่าง ๆ สำหรับนิเทศและเผยแพร่ต่อเจ้าหน้าที่ในระดับต่ำลง ไป แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 6 ฝ่าย คือ ฝ่ายเกษตร ฝ่ายเคหกิจเกษตร ฝ่ายยุวเกษตร ฝ่ายพัฒนาชนบทและชุมชน ฝ่ายทรัพยากรธรรมชาติ ฝ่ายพัฒนาโครงการ

การส่งเสริมการเกษตรระดับมลรัฐ อยู่ในความรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยของรัฐ โดยมีคณบดีคณะเกษตรหรือผู้แทนเป็นผู้อำนวยการส่งเสริมการเกษตรของในแต่ละมลรัฐและมีผู้เชี่ยวชาญหรืออาจารย์ในแต่ละสาขาทำหน้าที่นี้เทศความรู้ในทางการเกษตรให้กับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมในระดับเมือง

การส่งเสริมการเกษตรระดับเมือง ในแต่ละเมืองจะจัดตั้งหน่วยงานส่งเสริมขึ้น หน่วยงานนี้อยู่ใน

ความดูแลและรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยของรัฐและกระทรวงเกษตรของรัฐบาลกลาง งบประมาณในการดำเนินการได้รับจาก 3 ทาง คือ จากเมือง จากมลรัฐ และจากรัฐบาลกลาง การบริหารงานอาจมาจากมลรัฐ หรือเจ้าหน้าที่ส่งเสริมในเมืองนั้นเล็กลงใดคนหนึ่งขึ้นมาบริหาร หน่วยงานส่งเสริมระดับเมืองนี้เป็น หน่วยงานที่จะต้องให้คำแนะนำและเผยแพร่ความรู้สู่เกษตรกรโดยตรง การดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร ระดับเมือง แบ่งออกเป็น 4 ฝ่ายคือ ฝ่ายเกษตร ฝ่ายเคหกิจเกษตร ฝ่ายยุวเกษตรกร ฝ่ายพัฒนาชุมชน

3. วิธีการส่งเสริมการเกษตร การส่งเสริมแบบรายบุคคล การส่งเสริมแบบกลุ่ม และการใช้สื่อต่าง ๆ

การส่งเสริมการเกษตรในประเทศอังกฤษ

1. การเยี่ยมเยียนเกษตรกรที่ฟาร์ม เจ้าหน้าที่ส่งเสริมจะออกไปเยี่ยมเยียนเกษตรกรในไร่นาของเกษตรกรเพื่อแนะนำและถ่ายทอดความรู้ให้แก่เกษตรกร รวมทั้งไปรับทราบปัญหาและข้อเสนอแนะจากเกษตรกร เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไข

2. การจัดงานวันนัดพบเกษตรกร ในแต่ละเมืองจะมีการจัดงานวันนัดพบเกษตรกรอย่างน้อยปีละครั้ง เพื่อนำวิชาความรู้และเทคโนโลยีการเกษตรใหม่ ๆ มาแสดงให้เกษตรกรได้ชม รวมทั้งเป็นการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์กัน

3. การผลิตเอกสารสิ่งพิมพ์ หน่วยงานส่งเสริมที่รับผิดชอบในแต่ละสาขาจะทำการผลิตเอกสารสิ่งพิมพ์ เพื่อเผยแพร่ความรู้และข้อมูลข่าวสารให้แก่เกษตรกร

4. การเผยแพร่ความรู้ทางสื่อมวลชน หน่วยงานส่งเสริมและเจ้าหน้าที่จะทำการเผยแพร่วิชาความรู้ทางการเกษตรสู่เกษตรกร โดยเผยแพร่ผ่านทางสื่อต่าง ๆ เช่นวิทยุกระจายเสียง โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เป็นต้น

การส่งเสริมการเกษตรในประเทศอิสราเอล

1. การเยี่ยมเยียนเกษตรกรในไร่นา วิธีนี้เป็นวิธีการที่สำคัญที่กำหนดไว้เป็นนโยบายมีวิธีการดำเนินงานดังนี้การเยี่ยมเยียนในคิบบูตซ์ การเยี่ยมเยียนเกษตรกรในโมซาฟ การเยี่ยมเยียนเกษตรกรในฟาร์มส่วนตัว

2. การฝึกอบรมเกษตรกร ได้กำหนดโครงการอบรมเกษตรกร จำนวนสัปดาห์ละ 1 วัน โดยเน้นการฝึกอบรมในเรื่องของทักษะ เพื่อให้เกษตรกรสามารถนำไปใช้ในการประกอบอาชีพได้

3. การนำเกษตรกรไปชมงานวันเกษตร เป็นการพาเกษตรกรออกไปเยี่ยมชมตามสถานียทดลองต่าง ๆ ที่จัดเตรียมไว้ เพื่อให้เกษตรกรได้ศึกษา เช่น การใช้เครื่องจักรกลแบบต่าง ๆ นอกจากนี้เกษตรกรยังได้ประโยชน์จากการไปชมสถานที่จริง รวมทั้งได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กันด้วย

4. การใช้สื่อต่าง ๆ มีการติดต่อสื่อสารหลายวิธี คือ ใช้โทรศัพท์ติดต่อ จัดรายการวิทยุกระจายเสียงและโทรทัศน์ เอกสารสิ่งพิมพ์

การส่งเสริมการเกษตรของประเทศญี่ปุ่น

1. การทำความรู้จักกับเกษตรกร เป็นการออกไปเยี่ยมชมเกษตรกรที่บ้านหรือไร่นา ของเกษตรกร เพื่อทำความรู้จักและคุ้นเคยกัน อันจะก่อให้เกิดความสนิทสนม และอยากเข้าร่วมโครงการต่าง ๆ ของกรมส่งเสริม

2. การค้นหาทัศนคติและความปรารถนาสูงสุดของเกษตรกร ศึกษาด้วยวิธีการ สอบถาม สัมภาษณ์ และใช้สื่อมวลชนประเภทต่าง ๆ เพื่อค้นหาทัศนคติและความปรารถนาของเกษตรกร

3. การหาทางแก้ไขปัญหา แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอนย่อย ๆ คือการวิเคราะห์ปัญหา การหาวิธีแก้ไข ปัญหา การตรวจสอบวิธีการแก้ไขปัญหา การทดสอบปฏิบัติในการแก้ไขปัญหา

4.การเผยแพร่ความสำเร็จผ่านเกษตรกรหัวก้าวหน้า โดยการทำการแปลง สาธิตและใช้สื่อชนิดต่าง ๆ

ในการเผยแพร่ให้มวลชนได้ทราบความก้าวหน้าและผลของการทดลองนั้น และใช้ขณะเดียวกันก็ใช้การประชุมเพื่อทบทวนผลงาน

วิธีการส่งเสริมการเกษตรของประเทศญี่ปุ่นแบ่งออกเป็น 3 วิธีใหญ่ ๆ คือ การส่งเสริมที่ใช้วิธีการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ การส่งเสริมที่ใช้วิธีการเรียนรู้ผ่านคำพูด และการส่งเสริมที่ใช้วิธีการเรียนรู้ผ่าน โสตทัศนูปกรณ์ต่าง ๆ

แนวคิดการบริหารงานส่งเสริมการเกษตรในอนาคต

จากจุดเริ่มต้น 6 ประการในหลักการของการส่งเสริมการเกษตรคือ

1. ปรัชญาของการส่งเสริมการเกษตร คือ การช่วยคนให้รู้จักช่วยตนเอง (help people to help themselves)

2. ความหมายการส่งเสริมการเกษตร คือการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนในชุมชนนั้น มีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น

3. วัตถุประสงค์ของการส่งเสริมการเกษตร เพื่อเผยแพร่และถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร ให้เกิดผล และปฏิบัติได้จริง เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต การจำหน่าย เพื่อผลิตอาหาร เพื่อนำเงินตราเข้าประเทศ เพื่อเป็นการส่งเสริมในเรื่องที่อยู่อาศัยและมาตรฐานชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกร เพื่ออนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ผู้นำ ยุวเกษตรกร แม่บ้านเกษตรกร สถาบันส่งเสริมการเกษตร เพื่อปลูกฝังทัศนคติที่ดีในชุมชนเกษตรกร

4. เป้าหมายของส่งเสริมการเกษตร การยกระดับมาตรฐานชีวิตความเป็นอยู่ การเพิ่มรายได้ และการกระจายรายได้ การมีบทบาทและมีส่วนร่วม

5. ขอบเขตของการส่งเสริมการเกษตร ในเรื่องประสิทธิภาพการผลิต การตลาด การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการฟาร์ม ครอบครัวและความเป็นอยู่ การพัฒนาเยาวชน การพัฒนาความเป็นผู้นำ การพัฒนาชุมชน และการสังคมสงเคราะห์

6. บทบาทหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ที่เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ผู้ร่วมในการแก้ไขปัญหา ผู้กระตุ้นให้เกษตรกรรู้จักปัญหา เป็นผู้ประสานงาน และเป็นผู้ให้บริการ

ซึ่งพอสรุปเป็นความสัมพันธ์เชิงกระบวนการได้

1. การปรับปรุงการเชื่อมโยง

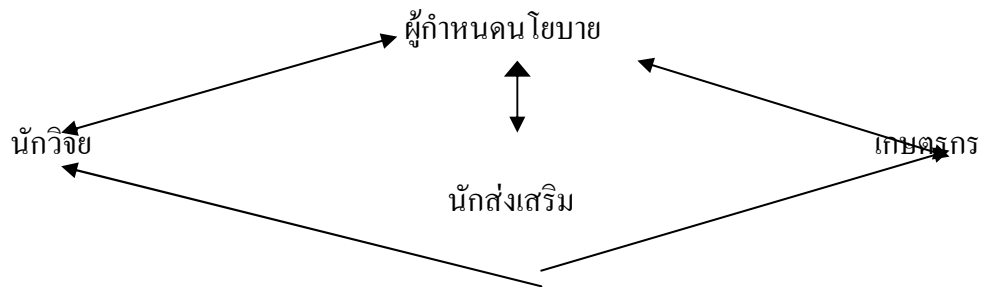
ระบบการบริหารงานพัฒนาการเกษตร 3 องค์ประกอบใหญ่ คือระบบค้ำคว้าวิจัย ระบบส่งเสริมถ่ายทอด และระบบการปฏิบัติในไร่นา การเชื่อมโยงของ 3 ระบบนี้มีผลกับการเดินไปสู่เป้าหมายของปรัชญาแห่งการช่วยเหลือตัวเองของเกษตรกร โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อยที่เป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนา

ตามปรัชญาการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบหลักคือ ระบบค้ำคว้าวิจัย ระบบส่งเสริมถ่ายทอด และระบบการปฏิบัติในไร่นา ควรมีบทบาทที่เชื่อมโยง ต่อเนื่องและสนับสนุนเป้าหมายหลักเดียวกัน แต่ในทางปฏิบัติด้านการบริหารจัดการในอดีต 3 ส่วนนี้มีปฏิสัมพันธ์กันน้อยมาก มีการแบ่งแยกฝ่ายชัดเจนระหว่างนักวิจัย นักส่งเสริม และเกษตรกรต่างฝ่ายต่างทำงานสนับสนุนความต้องการของตน และองค์กรที่บังคับบัญชา ปัญหาที่เกิดขึ้นคือต่างคนต่างทำ ปรับตัวไม่ทันสถานการณ์ ผลลัพธ์คือ งานวิจัยใช้ประโยชน์ได้น้อย นักส่งเสริมทำงานเฉพาะหน้า ชาวไร่นาเป็นหนี้สินและยากจน

การถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่เกษตรกรจากองค์ประกอบของการส่งเสริมการเกษตร ที่ประกอบด้วยนักวิจัย นักส่งเสริม และเกษตรกร ซึ่งทั้ง 3 องค์ประกอบนี้จะต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน รวมทั้งจะต้องมีความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอก ได้แก่ ผู้กำหนดนโยบาย นักวางแผน และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

การถ่ายทอดโดยการนำผลการวิจัยของนักวิจัยไปทดสอบในไร่นาของเกษตรกรก่อน นักส่งเสริมจึงจะนำไปเผยแพร่สู่เกษตรกร การถ่ายทอดเทคโนโลยีแบบนี้ มีข้อดีก็คือ เทคโนโลยีที่จะทำการถ่ายทอดนั้น

ได้ผ่านการทดสอบในท้องถิ่นของเกษตรกรจึงทำให้สามารถใช้ได้ในท้องถิ่น ข้อดีอีกประการหนึ่งก็คือ เกษตรกรสามารถแสดงปฏิกิริยาตอบกลับไปยังนักส่งเสริมและนักวิจัยได้โดยตรง ลักษณะและรูปแบบ ดังภาพต่อไปนี้ วัลลภ พรหมทอง.2541.

2.การปรับปรุงบทบาทของนักส่งเสริม(สมาคมส่งเสริมการเกษตรแห่งประเทศไทย.2539)

บทบาทในการสนับสนุนเกษตรกร โดยส่งเสริมและกระตุ้นให้เกษตรกรเข้าร่วมในกระบวนการเรียนรู้โดยการกระทำด้วยตนเอง สนับสนุนการตัดสินใจของเกษตรกร การจัดระบบสนับสนุนเครือข่ายองค์กรเกษตรกรเพื่อการสนับสนุน และการสนับสนุนข้อมูลทันสมัยแก่แก่นำเกษตรกรคุณสมบัติของนักส่งเสริมการเกษตร

1. วิสัยทัศน์กว้าง ฝักใฝ่ความรู้
2. มีอุดมการณ์ มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่ทำงานสนับสนุนเกษตรกรเพื่อยกระดับรายได้ คุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อมโดยเน้นการพัฒนาการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วมพัฒนาทุกขั้นตอน ความรู้สึกเป็นเจ้าของ
3. มีมนุษยสัมพันธ์ มีทัศนคติที่ดี มีความอดทนเพื่อสร้างสรรค์ความเข้าใจร่วมกับเกษตรกร
4. มีจิตสำนึกกว่าประชาชนเป็นปัจจัยชี้ขาด เกษตรกรมีศักยภาพเมื่อได้รับโอกาส การจัดระเบียบสังคมที่สอดคล้องเป็นเรื่องจำเป็น
5. มีจิตวิญญาณในการค้นหาภูมิปัญญาชาวบ้าน จิตวิญญาณของนักพัฒนาที่กล้าทำในสิ่งที่ดี
6. ความรับผิดชอบและจิตสำนึกต่อชุมชนและสังคม มีความรักในงานที่ทำ และมุ่งมั่นในการพัฒนาอย่างถึงที่สุด โดยยึดว่าตนเองเป็นหน่วยหนึ่งของชุมชนด้วย
7. มีความรู้ความสามารถในวิชาชีพและเรื่องเกี่ยวข้อง รวมทั้งการเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน
8. ปรับตัวให้เข้ากับท้องถิ่นเพื่อสร้างศรัทธาและความไว้วางใจ
9. เตรียมตัวเองให้พร้อมที่

3. แนวทางส่งเสริมแบบการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม participatory research and technology development

ในระบบของการปฏิบัติงานที่เกษตรกร และหน่วยราชการส่วนท้องถิ่นมีพลังในการจัดการมากขึ้นขณะที่ส่วนราชการที่รับผิดชอบการพัฒนาเดิมปรับโครงสร้างและมีพลังในการจัดการน้อยลงนั้น ความสำเร็จของงาน โครงการจะอาศัยลำพังผู้ปฏิบัติงานคนเดียวหรือหน่วยงานเดียวค่อนข้างเป็นไปได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาที่เน้นองค์รวมของครัวเรือน เกษตร ยังต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้อง

การพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม มีเป้าหมายในเชิงพัฒนาการเกษตรคือกระบวนการอันที่จะได้มาซึ่งองค์ความรู้หรือเทคโนโลยีที่เกษตรกรสามารถนำไปใช้ได้จริง หัวใจสำคัญอยู่ที่การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในกระบวนการพัฒนาเทคโนโลยี

3.1 ชุดเครื่องมือการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม

(Participatory research and technology development)

การวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม ต้องการที่จะสร้างความเป็นธรรมในการมีส่วนร่วมระหว่างนักวิจัย เกษตรกร และผู้มีส่วนได้เสียอื่น ๆ ในการผลิตนวัตกรรมการเกษตร ซึ่งอาศัยเครื่องมือและวิธีการมากมายและยากที่จะแยกแยะให้เด็ดขาดว่าจะใช้วิธีการใดเฉพาะ โดยรวมชุดเครื่องมือของการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม(participatory rural appraisal) เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและนำมาใช้ในการส่งเสริมการเกษตรและพัฒนาชุมชนซึ่งมีแนวคิดและแนวทางดังนี้

1. การวิจัยระบบการทำฟาร์ม(farming system research : FSR)

เป็นแนวคิดที่ใช้ทำความเข้าใจความซับซ้อนของการเกษตรด้วยการทำความเข้าใจปัจจัยทางระบบนิเวศน์ สังคม เศรษฐกิจ และการผลิต บนพื้นฐานของการค้นหา ทำความเข้าใจการจัดการเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพไร่นาและครัวเรือนเกษตรกร

2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research : PRA)

เป็นวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่ใช้ในการศึกษาปัญหาและหาทางแก้ไข วงจรการวิจัย เริ่มจากการวินิจฉัยปัญหาแบบมีส่วนร่วม วางแผน ปฏิบัติ และจบด้วยการสังเกต ประเมินผล กิจกรรม ซึ่งวงจรจะหมุนเวียนหลายๆครั้งจนกว่าจะได้คำแนะนำ

3.การพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม

(participatory technology development : PTD)

เป็นการวิจัยที่อาศัยการมีส่วนร่วมของนักวิจัย เกษตรกร องค์กรเกษตรกร และนักส่งเสริม

วัตถุประสงค์เพื่อต้องการพัฒนาเทคโนโลยีให้เหมาะสมด้วยการใช้หลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ประกอบด้วยขั้นตอน การจำแนกกลุ่มเกษตรกรผู้สนใจ ร่วมวิเคราะห์ปัญหา ร่วมออกแบบการวิจัย ร่วมทดลองในไร่นา ร่วมสรุปผลและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

4.การวิจัยในไร่นา (on-farm research : OFR)

เป็นการวิจัยที่ดำเนินการด้วยการร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับเกษตรกรภายใต้สภาพแวดล้อม และเงื่อนไขของชีวิตจริง การวิจัยจะค้นหาปัจจัยจำกัดในการผลิต และทดสอบศักยภาพในการแก้ไขภายใต้ความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ สังคม ในไร่นา โดยการวางแผนอาจเป็นการออกแบบและจัดการโดยทีมนักวิจัย หรือ ออกแบบโดยนักวิจัยและจัดการโดยการมีส่วนร่วมของเกษตรกร หรือร่วมกันออกแบบ และเกษตรกรดำเนินการทดลอง

1. การวิจัยแบบมีส่วนร่วมภายใต้เงื่อนไขสถาบัน

(institution conditions of participatory research)

เป็นการมีส่วนร่วมของนักวิจัยต่างถิ่นที่มาทำงานร่วมกันในสถานที่หนึ่งซึ่งจะเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ภายใต้เงื่อนไขพื้นที่เดียวกัน

2. เครื่องมืออื่นๆ

ภาระหนักของการทำงานแบบมีส่วนร่วมคือการที่คนมารวมกัน ต่างคนต่างความคิด ต่าง

เป้าหมาย ต่างวัฒนธรรม ต่างความสามารถ ความชำนาญ และภูมิปัญญา การปฏิบัติงานจึงต้องอาศัยเครื่องมือและยุทธวิธี เช่น logical framework , ZOPP, project cycle management (PCM) , project design matrix (PDM)

3.2 farmer-first , farmer second

การส่งเสริมแบบ farmer to farmer เป็นแนวทางการปรับปรุงเทคนิคการปฏิบัติโดยเกษตรกรทำงานเป็นทั้งนักปฏิบัติและนักส่งเสริมในการที่จะแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาการผลิตให้ดีขึ้นซึ่งมีวิธีการส่งเสริมดังต่อไปนี้

1. อบรมเกษตรกร และวิทยากรเกษตรกร ด้านการพัฒนาเทคโนโลยี การพัฒนาชุมชน การส่งเสริมและทักษะการอบรม
2. จัดการเชื่อมโยงกันระหว่างเกษตรกร และเกษตรกรไปเยี่ยมสถาบันวิจัย
3. อำนวยความสะดวก(facilitation) ให้เกษตรกรในการวิจัย ทดสอบ และปรับใช้ และปฏิบัติเทคโนโลยี
4. พัฒนากลุ่มเกษตรกร ให้มีการพะปะ ประชุม วางแผน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน
5. ในระดับนโยบาย ปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเอกชนกับรัฐเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน

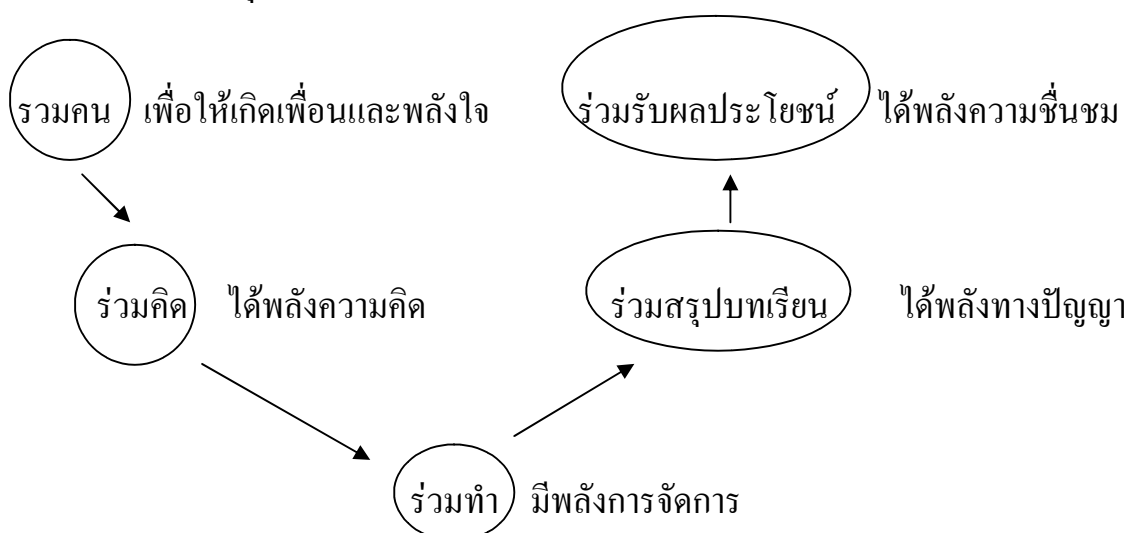
1. ขั้นตอนการวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วม

- ร่วมวินิจฉัยปัญหา วิเคราะห์สถานการณ์
- ร่วมจำแนกประเด็นปัญหา วิเคราะห์ สังเคราะห์จากองค์ความรู้วิชาการและท้องถิ่น

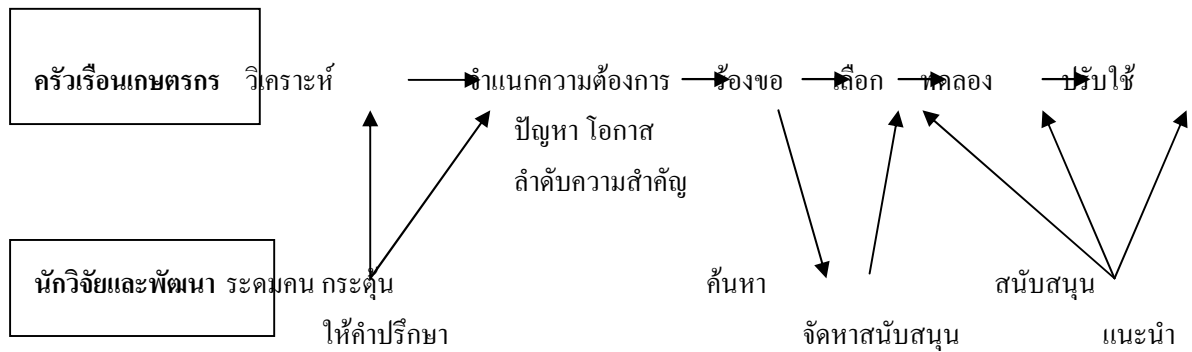
- ร่วมกำหนด เลือกลงแนวทางแก้ไขปัญหา และวางแผนทดสอบ
- ร่วมการทดสอบ
- ร่วมแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์จากผลการทดสอบทดลอง
- ร่วมรักษากระบวนการให้สามารถดำเนินการต่อไปได้

2. การมีส่วนร่วมพัฒนาเทคโนโลยี รูปแบบกลุ่มหรือเครือข่ายประชาสังคม (สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 8)

ประกอบด้วยกลยุทธ์ 5 ร. คือ

3. รูปแบบ เกษตรกรวิเคราะห์ เลือก และทดลอง โดยเจ้าหน้าที่ร่วมเป็นผู้สนับสนุน(R. CHAMBER,1997)

4. Facilitator : วิทยากรกระบวนการ/ผู้อำนวยความสะดวก

บทบาทเจ้าหน้าที่ ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วม

บทบาทที่กำลังเปลี่ยนแปลงและเพิ่มขึ้นของนักพัฒนาจาก ผู้คิดค้น ทดลอง ถ่ายทอดความรู้ สอน เยี่ยมเยียน คือบทบาทของการเป็นวิทยากรกระบวนการหรือผู้อำนวยความสะดวก ให้กระบวนการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ดำเนินไปอย่างสำเร็จลุล่วง ถึงสำคัญขณะนี้คือการปรับบทบาทและวิธีการทำงานให้เหมาะสม ดังต่อไปนี้

- เปลี่ยนจากบทของผู้นำการพัฒนา เป็นคนกลางที่ประสานความคิดของผู้อื่น เป็นผู้มีส่วนได้เสียที่ร่วมรับผิดชอบโครงการ เป็นผู้ร่วมพัฒนาที่มีบทบาทการมีส่วนร่วม
- หน้าที่สำคัญคือ กระตุ้นให้เกิดการคิด พุด วิเคราะห์ หาแนวทาง และสรุป
- หน้าที่ร่วมดำเนินการตามขั้นตอนที่กลุ่มกำหนด
- หน้าที่อำนวยความสะดวก ชูระคิดต่อ ประสานงาน สนับสนุน และร่วมติดตาม
- พัฒนาความรู้รอบรู้ สะสมแหล่งข้อมูล เรียนรู้เทคนิคการและเครื่องมือที่จะนำมาใช้
- ทำความเข้าใจหลักสากลของความเป็นมนุษย์ ความแตกต่างของบุคคล

แนวทางการส่งเสริมเพื่อนำไปสู่การเกษตรยั่งยืน

1. การเกษตรแนวใหม่คำนึงถึงหลัก 3 ประการ คือ
  - ความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ(**economic viability**)
  - ความรับผิดชอบต่อสังคม (**social responsibility**)
  - ความมั่นคงของระบบนิเวศน์ (**ecological integrity**)
2. คิดใหม่(**rethink**)ในการบริหารจัดการองค์รวมของฟาร์ม เพื่อนำไปสู่เพื่อนำไปสู่ความเข้มแข็งท่ามกลางความหลากหลาย
3. แสวงหาความกระจ่างในสิ่งที่ตนเองสนใจ (the pursuit of “**enlightened**” **self-interests**) และทำให้ดีที่สุด
4. การเกษตรจะมุ่งทำเงินอย่างเดียวไม่พอต้องดูแลพื้นที่และคนอื่นด้วย
5. ให้ความสนใจการวิเคราะห์จัดการทรัพยากรโดยรวม (**Holistic Resource Management**) เพิ่มขึ้น จากการวิเคราะห์หรือจัดการแบบเดิม ที่เคยดำเนินการอยู่เช่น การวิเคราะห์กิจการ(Enterprise analysis) การวิเคราะห์ผลตอบแทนสูงสุด(maximum yield , maximum profits) วิเคราะห์การจัดการที่ดิน แรงงาน ทู่น การจัดการ
6. หลักการจัดการฟาร์ม ใช้แนวทางการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวม (**Holistic Resource Management**)
7. ใช้แนวทางการทำการเกษตร แบบอินทรีย์ (**Organic Farming**) เกษตรชีวภาพ (**Biodynamic Farming**)

1.2 แนวทางการเกษตรแนวใหม่

- สร้างแนวคิดเกษตรยั่งยืนคือสาระความสมบูรณ์ของมนุษย์
(**It's A Matter of People**)
- สร้างพลังความสามารถให้บุคคล(**empower people**)
- เชื่อมคน ด้วยวัตถุประสงค์และสถานที่
- ทำงานกับชุมชน ร่วมกำหนดวิสัยทัศน์ ร่วมกำหนดความคาดหวัง
(**Share the vision : shared vision of hope**)
- เป้าหมายการเพิ่มคุณภาพชีวิต (**quality of life**)

- ให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (**personal relationships**)
- สร้างพลังการผลิตให้ตนเอง พร้อมกับสนใจเพื่อนบ้านและชุมชน
- เป้าหมายอยู่ที่คุณค่า ความพอใจ มากกว่าราคา (**focus on value rather than costs**)
- ทำงานกับธรรมชาติ (**working with nature rather than against it**)
- จุดเน้นคือการส่งเสริมในสิ่งที่เกษตรกรสามารถทำได้ดีที่สุด (**focus on what they can do best**)
- การเกษตรแบบครอบครัว (**family farm**) ดำเนินการผลิตได้ด้วยตนเอง
- ทำเกษตรทางเลือกมีความหลากหลาย (**alternatives, diverse**) เกษตรอินทรีย์ (**organic farm**) เกษตรต้นทุนต่ำ (**low-input**) เกษตรชีวภาพ(**biodynamic farm**)
- ไม่มีอีกรูปแบบที่ตายตัว (**no blue prints**)
- ใช้ช่องทางการตลาดที่ตนเองเข้าถึง (**market in the niches**) เช่นริมทาง หรือขายตรงผู้บริโภค
- ทำงานอาศัยฐานการใช้ความรู้ (**knowledge based systems**) คิดและปรับปรุงอยู่เสมอ (**working thinker and thinking worker**)

แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน

(Livelihoods and sustainable livelihoods)

2.1 ความเป็นมา

แนวความคิดนี้นำเสนอโดย DFID : department for international development ใน The 1997 UK government white paper on international development committed ซึ่งมีเป้าหมายของการพัฒนาเพื่อลดความยากจนของประชากรให้ได้ครึ่งหนึ่งจาก 850 ล้านคนในปี 2015 แนวคิดนี้ช่วยให้เพิ่มความเข้าใจในธรรมชาติของความยากจนได้ดีขึ้น

2.2 ความหมาย

การดำรงชีพ(Livelihoods) หมายถึง งาน กิจกรรม(activities) ความสามารถ (capabilities)ทรัพย์สิน (assets) ทั้งเป็นวัตถุและส่วนประกอบในสังคม ซึ่งมนุษย์ทำเพื่อการมีชีวิตอยู่

แนวทางการดำรงชีพ (Livelihoods approach) เป็นแนวความคิดเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ขอบเขต ลำดับความสำคัญ ของการพัฒนา โดยอาศัยแนวคิดของการดำรงชีพ

การดำรงชีพอย่างยั่งยืน(sustainable livelihoods) หมายถึง การแสดงออกถึงศักยภาพในการต่อสู้หรือรับมือกับความตึงเครียดหรือผลกระทบที่เกิดขึ้น โดยดำรงประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ หรือ ความมั่นคงของระบบนิเวศน์ ทรัพยากรธรรมชาติ และความเสมอภาคในสังคม ซึ่งเป็นการใช้โอกาสการดำรงชีวิตของคนกลุ่มหนึ่ง โดยไม่รุกรานคนอีกกลุ่มหนึ่งทั้งในปัจจุบันหรืออนาคต

หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึงความสามารถของมนุษย์ที่จะมีชีวิตรอดและปรับปรุงคุณภาพชีวิตที่ปราศจากการสร้างความเดือดร้อนให้ผู้อื่น ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

แนวทางการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (sustainable livelihoods approach) มีวัตถุประสงค์ที่จะทำความเข้าใจ การทำการเกษตร และระบบการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นการสนับสนุนโอกาสในการปรับปรุงเพื่อลดความยากจน

การวัดความยั่งยืนของวิถีการดำรงชีวิต

- สามารถยืดหยุ่นได้เมื่อเกิดผลกระทบ
- ไม่ขึ้นกับการสนับสนุนจากภายนอก
- รักษาผลิตภาพของทรัพยากรไว้ได้นาน
- ไม่ทำลายวิถีการดำรงชีวิตผู้อื่นหรือสามารถประนีประนอมร่วมกันได้
- การก่อให้เกิดความยั่งยืนของการใช้สภาพแวดล้อม ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจของครัวเรือน สังคม และสถาบัน

2.3 แนวความคิดหลักของการดำรงชีพอย่างยั่งยืน(Sustainable livelihoods concept)

1. ใช้คนเป็นสำคัญ(People-centred)

เริ่มจากการวิเคราะห์การดำรงชีวิตของเกษตรกร และวิธีการเปลี่ยนแปลงเมื่อเวลาผ่านไป ผลกระทบจากการเปลี่ยนนโยบาย การจัดองค์กร ที่เกิดกับคน การถือครอง และมีติของความยากจน และทำงานเพื่อนำไปสู่เป้าหมาย เน้นความสำคัญของอิทธิพลด้านนโยบายและการจัดการสถาบันที่เกี่ยวกับวาระของความยากจน ทำงานสนับสนุนคนเพื่อนำไปสู่เป้าหมายของ

การดำรงชีวิต ความยากจนจะลดลงหากการสนับสนุนจากภายนอกทำงานสอดคล้องกับแนวทางของวิถีการดำรงชีวิต สภาพแวดล้อมทางสังคม และความสามารถในการปรับใช้

2. มีความเป็นองค์รวม(Holistic)

ไม่แยกส่วน(non-sectoral) ตามลักษณะภูมิศาสตร์ และกลุ่มสังคม สำนึกในอิทธิพลหลากหลายที่มีต่อมนุษย์ และค้นหาทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างอิทธิพลเหล่านี้และผลกระทบที่เชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิต สำนึกในหน้าที่ที่หลากหลาย ยอมรับวิถีที่หลากหลายของการดำรงชีวิต ค้นหาเพื่อนำไปสู่ผลลัพธ์ที่หลากหลายของการดำรงชีวิต

3. มีลักษณะของพลวัต(Dynamic)

ค้นหาเพื่อทำความเข้าใจและเรียนรู้จากการเปลี่ยนแปลง เพื่อที่จะสามารถสนับสนุนผลทางบวก บรรเทาผลทางลบ ที่จะเกิดขึ้นจากผลกระทบภายนอก

4. สร้างบนความเข้มแข็ง(Building on strengths)

หลักการสำคัญคือการเริ่มวิเคราะห์ความเข้มแข็ง มากกว่าจากความต้องการของชุมชน

5. มีการเชื่อมโยงทั้งระดับมหภาคและจุลภาค(Macro-micro links)

เป็นจุดเชื่อมช่องว่างระหว่างระดับนโยบาย สถาบัน ถึงระดับชุมชนและรายบุคคล

6. มีความยั่งยืน(Sustainability)

โดยพิจารณา 4 องค์ประกอบหลักคือ สภาพแวดล้อม(Environmental) เศรษฐกิจ(Economic) สังคม(Social) และสถาบัน(Institutional)

2.4 กรอบการทำงาน (Sustainable livelihoods framework)

มีองค์ประกอบ 5 ประการคือ

1. บริบทความอ่อนแอและความไม่แน่นอน (Vulnerability Context)

เป็นภาวะที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบโดยตรงต่อทรัพย์สิน และผลลัพธ์จากวิถีการดำเนินชีวิต

shocks ภาวะที่เกิดผลกระทบอย่างทันทีทันใด และรุนแรง ส่งผลเสียหายต่อการดำรงชีวิต

โดยเฉพาะในองค์ประกอบของทรัพย์สิน เช่น ภัยธรรมชาติ การขาดเงินใช้จ่าย ความขัดแย้งในสังคม ปัญหาสุขภาพมนุษย์ พืช สัตว์

trends ภาวะแนวโน้มของการเคลื่อนไหวของปัจจัยต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิต เช่น แนวโน้มประชากร ทรัพยากร เศรษฐกิจ รัฐบาล นโยบาย และเทคโนโลยี

seasonality ภาวะการเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาล วัฏจักร วงจร เช่น ราคา ผลผลิต สุขภาพ โอกาสการจ้างงาน

2. ทรัพย์สิน (Livelihoods assets)

เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญ หรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นต้นทุนที่เกษตรกรนำมาใช้ในกระบวนการดำรงชีพ ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางบวกกับการเกิดผลลัพธ์ มีผลต่อโอกาสการเลือกวิถีการดำรงชีพ ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากบริบทความอ่อนแอ และการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและสถาบัน

ทรัพย์สิน แบ่งเป็น 5 ประเภทคือ

human capital หมายถึง ต้นทุนทรัพยากรมนุษย์ เช่น ทักษะ ความรู้ ความสามารถด้านแรงงาน คุณภาพแรงงาน ศักยภาพการเป็นผู้นำ และความสุขภาพดี

natural capital หมายถึง ต้นทุนทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ อากาศ ป่าไม้ ความหลากหลายทางชีวภาพ

financial capital หมายถึง ต้นทุนทางการเงิน เช่น เงินสะสมที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ และเงินไหลเวียน

physical capital หมายถึง ต้นทุนทรัพยากรทางกายภาพ เช่น สิ่งอำนวยความสะดวก และวัสดุที่ใช้ในการผลิต

social capital หมายถึง ต้นทุนทางสังคม เช่น กลุ่ม เครือข่าย ประชาสังคม การเป็นสมาชิก ความสัมพันธ์ หน้าที่ในสังคม และภาวะการเป็นผู้นำ

3. การเปลี่ยนผ่านโครงสร้างและกระบวนการ (Transforming Structures & Processes)

เป็นองค์ประกอบที่มีผลกระทบโดยตรงที่ทำให้เกิดความอ่อนแอในกระบวนการ และส่งผลต่อการเลือกวิถีการดำรงชีพ มีส่วนประกอบย่อย 2 ส่วนคือ

Structures หมายถึง โครงสร้างมี 2 ระดับคือระดับสาธารณะ และระดับส่วนบุคคล เช่น รัฐบาล องค์กร ประชาสังคม

Processes หมายถึงกระบวนการที่เป็นส่วนขับเคลื่อน ของโครงสร้าง เช่น นโยบาย กฎหมาย ข้อกำหนด สถาบัน วัฒนธรรม และลักษณะบุคคล

4. วิธีการดำรงชีพ (Livelihoods strategies)

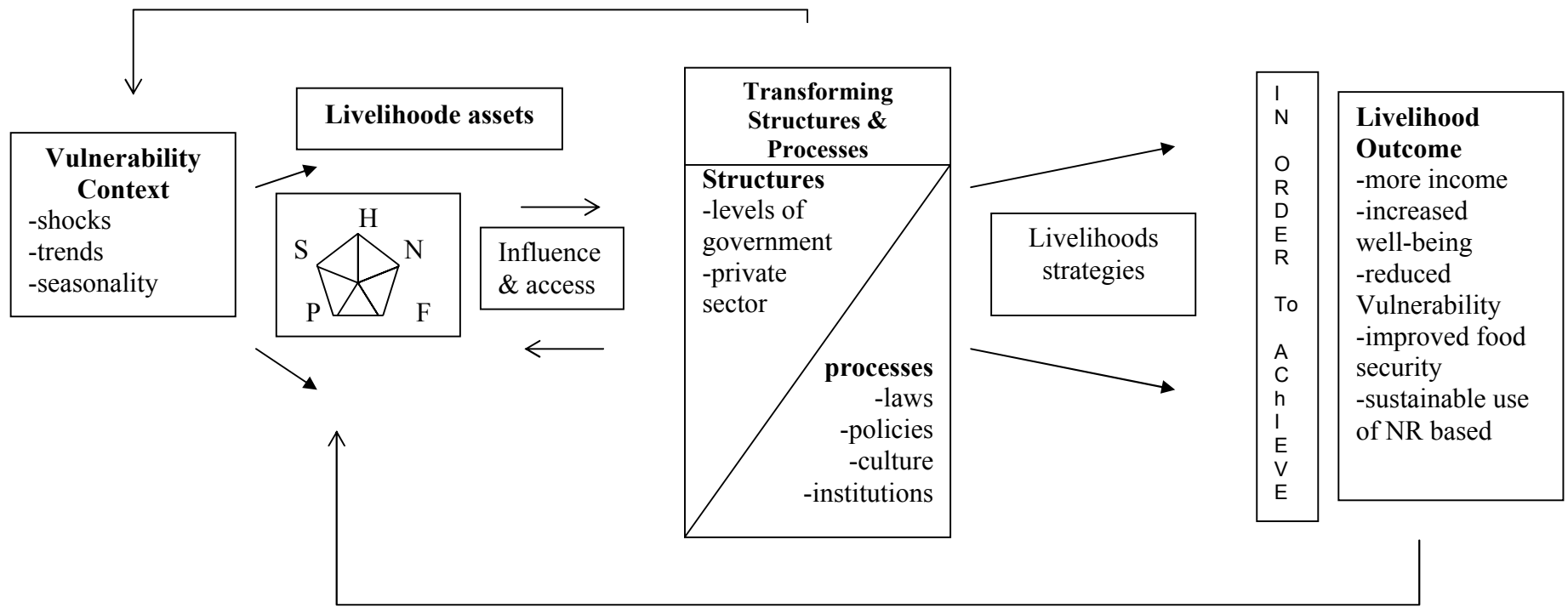
เป็นทางเลือก โอกาส ที่เกษตรกรใช้เป็นกลยุทธ์ในการดำเนินชีวิต ซึ่งจะมีลักษณะของความหลากหลาย (diversity) ตามลักษณะพื้นที่ ภูมิประเทศ ที่ถือครอง และช่วงเวลา เป็นลักษณะที่เคลื่อนไหว(dynamic) กระจายหลายสถานที่(straddling) และเชื่อมโยง(linkage)

5. ผลลัพธ์ (Livelihood Outcome)

เป็นผลได้ที่เกิดจากการเลือกวิถีหรือกลยุทธ์ในการดำเนินชีวิต ได้แก่การมีรายได้เพิ่มขึ้น (more income) การเพิ่มการเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (increased well-being)การลดความอ่อนแอ (reduced Vulnerability) การเพิ่มความมั่นคงด้านอาหาร (improved food security) และการเกิดความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ (sustainable use of NR based)

การทำความเข้าใจความเชื่อมโยงขององค์ประกอบต่างๆจะพบว่ามีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน หากพิจารณาจากรูปแบบการพัฒนาในประเทศไทย โดยเริ่มต้นที่การเปลี่ยนผ่านโครงสร้างและกระบวนการ (Transforming Structures & Processes) คือมองจากระดับนโยบาย ซึ่งจะมีการเปลี่ยนหรือปรับแนวทางการพัฒนาด้วยการปรับโครงสร้างการบริหาร ปรับเปลี่ยนนโยบาย ระเบียบวิธีปฏิบัติ ซึ่งผลจากการดำเนินนโยบายในแต่ละช่วงของการเปลี่ยนแปลงจะส่งผลทั้งทางบวกและลบต่อการดำรงชีพโดยแสดงออกมาจาก บริบทความอ่อนแอและความไม่แน่นอน (Vulnerability Context) ที่เกิดขึ้น ในส่วนของความอ่อนแอนี้บางประเด็นเป็นผลจากนโยบายโดยตรงบางประเด็นเป็นผลทางอ้อม ผลที่เกิดขึ้นนี้นำไปสู่ความกระทบกระเทือนสถานะของทรัพยากร ซึ่งถือเป็นปัจจัยที่จะนำมาใช้ในการกำหนดกลยุทธ์การดำรงชีพตามโอกาสที่แต่ละคนมี ผลของการเลือกวิธีการดำรงชีพส่งผลกระทบต่อระดับผลลัพธ์(out come) และผลลัพธ์ต่างๆจะย้อนกลับไปสู่สถานะของทรัพยากรเป็นวงจรที่ขับเคลื่อนต่อไปอย่างต่อเนื่อง (ภาพที่1)

ภาพที่ 1. Sustainable livelihoods framework

H human capital	N natural capital	F financial capital	P physical capital	S social capital
-----------------	-------------------	---------------------	--------------------	------------------

